

SIMON L. ZOLTÁN
CANDIDA MUNERA
KÖTETKOMPOZÍCIÓS ELJÁRÁSOK CASPAR TRIBRACHUS
VITÉZ JÁNOSNAK AJÁNLOTT EKLOGÁSKÖNYVÉBEN

Amikor Janus Pannonius 1465 tavaszán a Rómába tartó magyar követség alkalmából visszatért Itáliába, tanulmányai helyszínén, Ferrarában is elidőzött. Valószínűleg ekkor ismerkedett meg a fiatal modenai költővel, Caspar Tribrachusszal, aki szülővárosában nem találván megélhetést, Borso d'Este támogatását élvezve legalábbis 1461 óta Ferrarában élt.¹ Nem tudjuk, hogy az 1460-ban elhunyt Guarinónak még tanítványa lehetett-e, igen jó barátságba került viszont fiával, Baptista Guarinóval, és mindenekelőtt a kor egyik legjobb latin költőjével, Tito Vespasiano Strozzi-val. Meghitt barátságot kötött Janusszal is annak rövid ferrarai tartózkodása alatt, amint azt egymásnak címzett, nemegyszer humoros hangvételű epigrammáik bizonyítják.² Az is fölöttébb valószínű, hogy Janus biztatására küldte el eklogái gyűjteményét Vitéz Jánosnak. A kötet élére egy viszonylag terjedelmes, 24 soros ajánló epigrammát helyezett el, amelyben Vitéz roppant gazdagságát részletezi, úgyhogy a küldemény célja felől sem lehet semmi kétségünk.³

Noha Borso d'Este sokkal inkább lelte kedvét az olasz és francia nyelvű lovagregényekben, mint humanistái latin költeményeiben,⁴ patrónusként korántsem volt szűkkeblű: már 1461-ben októberében nagyobb pénzösszeget adományozott a költőnek, *subsídium eundi Venetias et inde in Graeciam pro litteris Graecis perdiscendis*, jóllehet nem valószínű, hogy ez az utazás valaha is megvalósult.⁵ 1464 decembere óta azonban Tribrachus már Modenában működött mint *maestro di grammatica*, s bár olyan tanítványai voltak, mint Antonio Urceo il Codro, aki később a bolognai egyetemen a görög nyelv tanára lett, a pezsgő irodalmi élettől való távollétet mégis száműzetésként élte meg, amit személyi összeütközések és anyagi nehézségek csak még keserveesebbé tettek. 1466-ban azután iskolamesteri állását föl is adta, s visszatért Ferrarába. Amikor tehát Janusszal találkozott, életének egyik keserves, csalódásokkal teli időszakát élte, s korántsem lehetetlen, hogy a Vitéznek ajánlott eklogák háttérében nemcsak a busás jutalom reménye, hanem esetleg a Magyarországra való költözés latolgatása is állhatott.

¹ Tribrachus életrajzáról lásd G. Venturini: Un umanista modenese nella Ferrara di Borso d'Este: Gaspare Tribraço. Ravenna 1970.

² Lásd erről Szalay-Ritoók Á.: Humanisták verses levélváltása. In: Nympha super ripam Danubii. Tanulmányok a XV-XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Budapest 2002. 55–64.

³ *Accipe Pannoniae iubar indelebile gentis, | quae referant nomen tempus in omne tuum. | Tu dare, quod fulvis aurum Pactolus harenis, | quod Tagus Hesperio devehit orbe, potes, | et tibi quae patriis opulencia montibus exit, | exsuperat quantas Croesus habebat opes, | Sardoos lapides, atque altera dona Pyropos, | quasque suis gemmas colligit Indus aquis.* (Tribrachi Mutinensis ad Reverendissimum Archiepiscopum Strigoniensem Carmen incipit. 5–12) Vö. Baptista Guarino *Ad Ianum Pannonium* c. versével (9–12): *Tu nummis certes, fulvoque potentior auro, | ast ego codicibus carminibusque meis, | hoc mihi cuncta modo fient communia tecum, | praecipit ut sanctae foedus amicitiae.*

⁴ Borso udvaráról lásd C. von Chłędowski: Der Hof von Ferrara, authorisierte Übersetzung aus dem Polnischen von R. Schapire. München 1919.

⁵ G. Carducci: La coltura estense e la gioventù dell'Ariosto. Bologna 1954.

Ennyit lehet tudni az életrajzi háttérrel. Tribrachus azonban joggal számíthatott arra, hogy a hét eklogából álló, gondosan megkomponált, s mellesleg szép kiállítású kötet⁶ Vitéz személyében értő olvasóra talál: a magyar főpap, miként a beszédeiben és leveleiben található allúziók mutatják, igen jól ismerte és kedvelte Vergilius eklogáit.⁷ Másfelől a modenai humanista abban is biztos lehetett, hogy műve valódi irodalmi újdonságként fog hatni. A bukolikus költészet ugyanis hosszú ideje nem talált művelőkre; Petrarca és Boccaccio allegorizáló eklogái nem teremtettek folyamatos hagyományt, s ha elszórt kezdeményezések voltak is korábban, a pázsztori költészet fölvirágzása csak a Quattrocento második felében vette kezdetét.⁸ Az első próbálkozások az 1460-as években Firenzében Naldo Naldi és Leonardo Dati munkásságához, Ferrarában pedig a Guarino iskolája körül csoportosuló baráti körhöz köthetők. Tribrachus mellett Baptista Guarino, azután Strozzi és Boiardo is kísérletezett a műfaj megújításával. Guarino azonban mindössze három, inkább stílusgyakorlatnak számító eklogát írt, Strozzitól, jóllehet a szövegahagyomány arra utal, hogy többet írt, szintén csak három ekloga maradt fenn,⁹ Boiardo VII. eklogájának versengő pázsztorai pedig már úgy utalnak Tribrachusra, mint a műfaj fölülmúlhatatlan mesterére:

*si placet alterius certemus viribus ergo;
nam licet et Tribraço certes vel doctior illo,
non tamen effugiam.*
VII. 28–30

Ezek után némileg meglepő, hogy e költeményeket a kutatás mindezidáig alig méltatta figyelemre. Akár a bukolikus műfaj történetét átfogóan tárgyaló monográfiákban, akár a ferrarai humanizmus irodalmáról szóló művekben Tribrachus nevével csak elvétve, pár soros utalásokban találkozhatunk. Ennek oka pedig az lehet, hogy a Mátyás-kori humanizmus forrásait összegyűjtő Ábel Jenő 1880-as *editio princeps*¹⁰ jószerevével ismeretlen maradt. Elegendő talán két példát említeni: mind W. L. Grant átfogó monográfiája a neolatin pázsztori költészeetről, mind W. Ludwig 1980-ban megjelent, korszakalkotó Borsias-kiadása mint kiadatlan szövegekre hivatkozik Tribrachus eklogáira,¹¹ de maga G. Venturini sem tesz említést ezekről Tribrachusnak szentelt, 1970-ben megjelent kitérő, de inkább az életrajzi szempontokat középpontba állító monográfiájában: Ábel kiadásáról csak évekkal később szerzett tudomást, amikor saját kritikai kiadását készítette elő.

Tribrachus, Strozzi és Boiardo tehát az 1460-as évek legelején, egymás műveire is reflektálva alkotta meg pázsztori költeményeit,¹² vagyis a szűk időbeli határok miatt a keletkezés sorrendjét megállapítani szinte lehetetlen. Az viszont kétségtelen, hogy a Quattrocento első, igen jól kigondolt kompozícióba szerkesztett eklogás kötete Tribrachus gyűjteménye, amely ráadásul két változatban is ránk maradt, ritka lehetőséget kínálva ezzel a humanista költők kötetkompozíciós eljárásainak vizsgálatára.

⁶ A kódexről lásd *Csapodi-Gárdonyi K.*: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Budapest 1984. 143–144., ill. újabban *Zsupán E.* ismertetését: Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Budapest 2008. 221.

⁷ Lásd egyebek közt a VII. beszédet: *Veterana pestis multum florem magnumque fidelium robur depasta hactenus laedendo crevit et crescendo laesit.* (Or. 7, 20) E liviusi veretű mondat komor hangulatát még inkább fölerősíti a Tityrus idilli birtokának leírásából kölcsönzött kép: *hinc tibi quae semper vicino ab limite saepes | Hyblaeis apibus florem depasta salicti | saepe levi somnum suadebit inire susurro.* (Verg. Ecl. 1, 53–55)

⁸ A témához lásd *M. Stracke*: Klassische Formen und neue Wirklichkeit. Die lateinische Ekloge des Humanismus. Würzburg 1981. *E. Kegel – Brinkgreve*: The Echoing Woods. Bucolic and Pastoral from Theocritus to Wordsworth. Leiden 1990.

⁹ *Fógel J. – Juhász L.*: Titus Vespasianus Strozza: Borsias (Fragmenta), Bucolicon liber. Lipsiae 1933. 24.

¹⁰ *Ábel J.*: Analecta ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Budapestini-Lipsiae 1880.

¹¹ *W. L. Grant*: Neo-Latin Literature and Pastoral. Durham 1965. 119. *W. Ludwig*: Die Borsias des Tito Vespasiano Strozzi. Ein lateinisches Epos der Renaissance. München 1977. 35.

¹² Jegyezzük meg, hogy a Galanthis nevű lány szerelme *Strozzi* 3. eklogájában a Tribalus nevet viseli; *E. Carrara* (La poesia pastorale. Milano 1909. 249.) szerint ez a szereplő Tribrachusszal azonosítható. Emellett szól az is, hogy *Strozzi* egyik, erősen bukolikus színezetű elégiáját (*Eroticon* 4, 22) Tribrachusnak ajánlotta.

A kivételes műgonddal megtervezett és összeválogatott gyűjteményt a szerző oly módon állította össze, hogy az mesterségbeli tudásának minden oldalát, költői világának minden árnyalatát fölwillantsa, gondosan ügyelve a *varietas* Servius által is megfogalmazott elvére: *Qui enim bucolica scribit, curare debet ante omnia, ne similes sibi sint eclogae.*¹³ Mind az eredeti sorrendet megőrző modenai kódexben, mind pedig a Vitéznek ajánlott kompozícióban hét ekloga szerepel, de merőben más elrendezésben, egy-egy ekloga pedig különbözik. (Lásd a mellékletet.) G. Venturini szerint az eltérő sorrend pusztán annak eredménye, hogy az egyes költeményeket Tribrachus külön-külön is közreadta, s az összeállításakor, mely szerinte nem is föltétlenül a szerző szándékát követi, csak véletlenszerűen kerültek egymás mellé.¹⁴ Nézetünk szerint viszont mindkét kompozíció tudatos tervezés eredménye, erre látszik utalni, hogy a szerző mindkét változatban megtartotta a hetes számot, alighanem az ekkoriban rendkívül népszerű T. Calpurnius Siculus¹⁵ hét eklogájának művészi elrendezését tartva szem előtt. Miként Calpurnius, Tribrachus is az új uralkodó trónra lépésének áldásos hatását leíró eklogát helyezte az első változat középpontjába, melyet a gyűrűs szerkesztés elve szerint 3-3 költemény vesz körül. A *IV. eklogát* (*Phorbas*) ugyanis a szerző abból az alkalomból írta, hogy Ercole d'Este 1463-ban Modena kormányzója lett. A visszatérő aranykor leírásának motívumai, az uralkodó megjelenésének hatására fölvirágzó vegetáció képei is Calpurnius Siculus Nerót magasztaló *IV. eklogáját* idézik föl.

A középpontba helyezett ekloga tematikus szempontból két részre osztja a kötetet. Az első 3 eklogát magába foglaló egység szerelmi tárgyú, míg a *IV. eklogát* követő második 3 tárgya a szegénység, a kliens-költő kiszolgáltatott helyzete. E kényes viszony ábrázolása a reneszánsz bukolika egyik alapvető témája, s legfőbb ihletője ismét csak Calpurnius említett költeménye, melyet a humanista költők – társadalmi helyzetüket tekintve érthető módon – nem elsősorban az uralkodó magasztalása felől közelítettek meg, mint manapság szokás. A szerző alteregójaként fellépő Corydon alakjában, aki Nerót ünneplő dalának jutalmaként nem kér mást, csak egy villát, kisebb birtokot és további karrierje egyengetését,¹⁶ nem az elvtelenül hízelgő udvaroncot látták, hanem a gazdag patrónus kénye-kedvének kiszolgáltatott nyomorgó művész keserű iróniával megrajzolt önarcképét. Ez a nemegyszer vitriolosan szatirikus hangvétel nem hiányzik Tribrachus eklogáiból sem.

A két tematikus csoport oly módon épül föl, hogy az aranykori állapotok újjászületését megéneklő *IV. eklogától* távolodva az eklogák hangütése egyre diszharmonikusabbá válik. A *III. ekloga* dalversenyében két gondtalan és boldog pásztor, Philonicus és Alcon verseng a szeretett leány dicséretében, a *II. eklogában* viszont a pásztorok alig tudják megmenteni a szerelmi bánatában magát fölakasztó Daphnist, míg az *I. ekloga* hőse, Thyrsis immár a szép Galanthis hirtelen halálát siratja. Hasonlóképpen alakul a költemények második csoportja: az *V. eklogában* Poeman védelmet élvez a világ áldatlan viszonyai közepette is, s kizárólag a költészetnek és a szerelemnek szentelheti magát, a *VI. eklogában* viszont már egy nyomorban megöregedett, s ifjúkorára keserű nosztalgiával visszatekintő pásztor idézi föl azon dalát, melyet még fiatalon szerzett Polyphemus és Galatea történetéről. Idősebb korára a nem enyhülő szegénység lelkét megtörte (*iamdudum mentem et corpus fregere labores*, 90), hasonlóan Calpurnius hőséhez, aki sípját próbálgató öccsét arra biztatja, menjen inkább a városba tejet árulni. Az utolsó, *VII. eklogában* pedig a gonosz mostohától, a villámló tekintetű Steropetól szenvedő ifjú pásztor panaszeit halljuk, akinek szegénységében esélye sincs arra, hogy kedvesét, az aranyhajú Cirist feleségül vehesse.

Ezt a rendkívül tetszetősen fölépített kötetet a Vitéznek ajánlott változatban Tribrachus teljesen átrendezte, de véleményünk szerint hasonlóan tudatos megfontolások alapján. Az Ercole d'Este

¹³ *Ad Buc.* III, 1. G. Thilo–H. Hagen: Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. Lipcse 1878–1902.

¹⁴ G. Venturini: *Il Carmen Bucolicum di G. Tribraco*. GFF 1 (1978) 95.

¹⁵ Calpurnius recepciójáról a Quattrocento idején lásd egy korábbi tanulmányunkat: „Sacra Calpurni vestigia.” Calpurnio Siculo e i nuovi percorsi della bucolica umanistica nel secondo Quattrocento. *StudUmanistPicen* 27 (2007) 157–176.

¹⁶ *si quando montibus istis | dicar habere Larem, si quando nostra videre | pascua contingat! vellit nam saepius aurem | invida paupertas et dicit: 'ovilia cura!'* (IV, 154–56.)

kormányzóságát ünneplő *Phorbas* c. eklogát a gyűjteményből kiemelte, s a *Daphnis* c. eklogával helyettesítette, mely az előző változatban még nem szerepelt. Ez a mű eredetileg Borso d'Este magasztalása Vergilius *IV.*, s főként *V. eklogájának* mintájára, de az allegória olyannyira általános, hogy valamely konkrét személyre való vonatkoztatás nélkül is tökéletesen értelmezhető. Ezt a költeményt azonban nem a gyűjtemény közepére, hanem záró darabként a végére helyezte. Az átrendezésben mindenképpen szerepet játszhatott az önkorrekciónak igénye is: az eredeti kompozíció egyetlen szépséghibája ugyanis az volt, hogy a Poeman és Aepolus beszélgetését megörökítő, eredetileg az *V.* helyen álló költemény aránytalanul hosszú, 173 sort tesz ki, míg a többi ekloga terjedelme nagyjából azonos, 112 és 98 sor között ingadozik. Boiardo majd ezt az antik eklogákéhoz leginkább közelítő terjedelmet törekszik tökélyre vinni, midőn mind a tíz eklogáját kerekén száz sorban írja meg.¹⁷

Az új kötetben tehát a leghosszabb, voltaképpen két azonos terjedelmű, de merőben eltérő témájú költeményt egybeolvasztó ekloga került a gyűjtemény elejére, mintegy megelőlegezve és összefoglalva az egész kompozíció tartalmát, hiszen a költemény első felében, Aepolus és Poeman beszélgetésében a patrónus támogatását élvező költő jelenik meg, a második részben pedig a szerelmi tematika. Az ekloga első fele Vergilius *I. eklogájának* újrairása. Miként Tityrus, Poeman is háborítatlan békét élvez a világ elől elrejtett völgyben, s egyedül a költészetnek szentelheti magát, míg körös-körül városok égnak, s mindenfelől jajveszékélés hallatszik. S miként a földjéről elűzött Meliboeus, a csontig lesóványodott állatait elkeseredve teregető Aepolus is elcsodálkozik e kivételes állapotban. A terjedelmi okon túl azonban Tribrachust egy lényegesebb indok is vezethette, amikor az új kötet élére ezt az eklogát helyezte, ennek megvilágításához azonban röviden ki kell térnünk a bukolikus allegória problematikájára.

Közismert, hogy a Trecento költői a műfaj minden egyebet meghatározó elemének az allegorizálást tartották. Ennek megfelelően a szöveg minden egyes részlete burkolt jelentést hordoz, mely csak a kód ismeretében fejthető meg. Petrarca egyik levelében egyenesen azt állítja, hogy a *carmen bucolicumot* nem értheti senki, hacsak maga a szerző meg nem magyarázza: *id genus est, quod nisi ex ipso qui condidit auditum, intelligi non possit.*¹⁸ Ennek szellemében mind ő maga, mind Boccaccio részletesen elmagyarázza az egyes eklogák életrajzi alapú föloldását. Az 1460-as években azonban e tekintetben lényeges szemléletváltozás állt be, mely Servius kommentárjának néhány, az allegorikus interpretáció szélsőséges érvényesítését bíráló megjegyzésén alapult. Servius ugyanis már az *I. ekloga* 1. soránál leszögezi: *et hoc loco Tityri sub persona Vergilium debemus accipere, non tamen ubique, sed tantum ubi exigit ratio, a III. ekloga* magyarázatánál pedig elvként is megfogalmazza: *Refutandae sunt allegoriae in bucolico carmine, nisi cum ... ex aliqua necessitate descendunt.*¹⁹ Tribrachus eklogáinak számos helyén a szövegszerű megfelelések szintjén is kimutatható mind Petrarca, mind Boccaccio eklogáinak ismerete,²⁰ s fölfedezhetőek a szélsőségig vitt allegorizálás nyomai is: a *III. eklogában* található Petrarca-allúzió például (*fontes hoc nempe loquuntur, | hoc nemora et montes*, III, 32–33) nyilvánvalóan a hatalmasságokra (*montes*) és a tudósokra (*fontes*) utal.²¹ Mégis gyakoribbak azon szöveghelyek, amelyek egy-egy bevett módon allegorikusan értelmezett

¹⁷ A tízes szám kompozíciószervező szerepéről lásd Csehy Z.: Humanista és neolatin kötetkompozíciós eljárások az antik modellek tükrében. In: Parnassus biceps. Pozsony 2007. 15–41.

¹⁸ *Liber sine nomine, Praef; Fam. X, 4.*

¹⁹ *Ad Buc. III. 20.*

²⁰ *Ecl. IV. 67–69: Haud sua figebat medio vestigia campo / certa satis, pedibusque labans hac ibat et illac | lubricus, ut sparso pluviis qui limite currit. Vö. Boccaccio, Ecl. XV. 36–38: Hinc imbres quatunt miserum lubricumque fatigat | inde solum: nunc terga tibi nunc pectora nudat | infestus Boreas... Ecl. I. 169–172: Interea quando saturas monet hora capellas | claudere et expectant matres in ovilibus agni, | lucidaque in summo fulgescunt sydera caelo, | nec procul ire licet... Vö. Boccaccio, Ecl. IX 197–198: Nox atra venit; iam sydera caelo surgere nonne vides? Ecl. XVI 143–144: Surgunt ex montibus altis | sydera: sis mecum...*

²¹ *Petrarca, Ecl. I 8–10: Quis vel inaccessum tanto sudore cacumen | montis adire iubet, vel per deserta vagari | muscososque situ scopulos fontesque sonantes? A szerző saját kommentárja szerint: inaccessum cacumen... famae rarioris et ad quam pauci perveniunt, altitudo est. Deserta... sunt studia; haec vere deserta hodie... muscosi scopuli sunt potentes ac divites, fontes sonantes literati et eloquentes homines dici possunt. (Fam. X 4.) Vö. Collatio laureationis IX 8: Eo tamen dulcior fit poesis, quo laboriosius quesita veritas magis atque magis inventa lucescit.*

vergiliusi fordulatot olyan szövegkörnyezetbe helyeznek, mely az olvasói elvárással szembeszegülve az allegorikus olvasatot éppenséggel lehetetlenné teszi. A Vergilius *III. eklogájában* említett tíz aranyalmát (*aurea mala decem misi, cras altera mittam*, III, 71) már az ókori kommentárok is a tíz eklogával feleltették meg, kiváltva ezzel Servius csípős megjegyzését (*quae enim necessitas hoc loco allegoriae*). Ezzel a jelképpel a humanista szerzők műveiben is föltűnő gyakorisággal találkozunk – a kortárs Naldi is így utal saját tíz eklogájára²² –, Tribrachus viszont a termékeny évért följánlott fogadalmi ajándékok, a csupor tej (*sinum lactis*), a kövér gödölyék (*pingues agni*) és az állatbőrök (*variarum terga ferarum*) között szerepelteti, megfosztva ezzel az allegorikus olvasatnak még a lehetőségétől is:

*Cum deus hunc sterilem mihi fecundaverit annum,
tunc sinum lactis tribuemus et aurea mala,
tunc dabimus pingues atque aequos matribus haedos,
captaque venando variarum terga ferarum.*
VII, 95–98²³

De a szoros allegorizálás elvetése megmutatkozik abban is, hogy az eklogák szereplői között, miként Vergiliusnál, vegyesen fordulnak elő történeti személyek és nem allegorikus, hanem tisztán fiktív figurák is. A *III. ekloga* Philerosa minden kétséget kizáróan Borso d'Este személyével azonos, az ugyanezen eklogában emlegetett gonosz mostoha, Sterope azonosítása azonban még a költő életrajzát igen aprólékosan rekonstruáló G. Venturininak sem sikerülhetett; valószínű ugyanis, hogy ez esetben a Vergilius *III. eklogájában* éppen csak megemlített *iniusta noverca* alakjának kidolgozásáról van szó. S a serviusi *non ubique* elvével tökéletesen egybevág az is, hogy a gyűjteményt lezáró *VII. eklogában* maga Borso is más néven, immár mint Daphnis szerepel, a *IV. ekloga* Daphnisa ellenben egyszerű pásztor, aki barátaival siet a szerelmi bánatában magát fölkasztzó Menalcas segítségére. Ez a vergiliusi mintát követő játék az azonossággal és a különbözőséggel nehezíti meg a gyűjteményt megnyitó *I. ekloga* főhősének azonosítását. A túlságosan is általános jellemzés éppúgy lehetővé teszi azt, hogy Poeman álarca mögött magát a szerzőt lássuk, ahogy G. Venturini, de azt is, hogy Strozziival azonosítsuk, mint a *Borsias* bevezetőjében W. Ludwig. Am éppen az allegóriának ez az elmosódó volta tette lehetővé, hogy a gyűjteményt Tribrachus olyan ajánló epigrammával lássa el, mely Vitéz János pásztor (*poeman*) voltát hangsúlyozva mintegy előírja a szöveg értelmezésének eladdig nem rögzített kódját, s a jelenetet a pogány török által fenyegetett Magyarország (*rura, urbesque ardent*) s Vitéz papi (*tutos pavisse greges*), államférfiúi (*rura urbes florere facis*), valamint irodalmi (*praedoctus arundine*) tevékenységének allegóriájaként határozza meg:

*O nitidi pecoris dux, Poeman, vallibus unde,
unde tibi his campis, quos depopulantur ab omni
parte lupi, tantam licuit captare quietem?
Rura, urbesque ardent, hic tu securus in umbra
rura, urbes, florere facis; latus omne resultat
planctibus, ipse levi praedoctus arundine silvas
et montana trahis resonare cacumina tecum.
O nimium felix pecus, o pecorumque magister,
cui datur in media mundi cessare ruina,
et tutos pavisse greges et flumine pastos
mergere et ad mulctram iam sero vespere ductos
quot prius e stabulis puer enumerarat euntes...*
I 1–12

²² Niteris id, sacri quondam quod Musa Maronis, | qui cecinit ludens aurea mala decem. Elegiae ad Laurentium Medicen, II 29. (Ad Amerigum Corsinum eclogas scribere incipientem) 3–4.

²³ Vö. Vergilius *Ecl.* VII 29–36: C. Saetosus caput hoc apri tibi, Delia, parvus | et ramosa Micon vivacis cornua cervi. | si proprium fuerit, levi de marmore tota | puniceo stabis suras evincta coturno. | Th. Sinum lactis et haec te liba, Priape quotannis | expectare sat est: custos es pauperis horti. | nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu, | si fetura gregem suppleverit, aureus esto.

S ahogy Poeman alakja Vitéz személyére vonatkozatható, a nyomorúságos helyzetben lévő Aeolus is természetszerűleg azonosul az anyagi gyámolításért folyamodó szerzővel.

A kötet szerkezetére most már visszatérve, a gyűrűs kompozíció ebben a változatban is megmarad. A középpontba, az Ercole d'Estét magasztaló *IV. ekloga* helyére azonban a komikus-szatirikus hangütésű ekloga kerül Daphnis öngyilkossági kísérletéről. E darabot két-két ekloga fogja közre, de a korábbi elrendezéshez képest éppen fordított sorrendben. Az *I. ekloga* után – teljes összhangban a Vitéznek írott dedikációs epigrammával – a két, a költő nyomorúságos anyagi viszonyait festő költemény kerül, melyek eredetileg a kötet végén állottak, a két szerelmi tárgyú ekloga pedig, a dalverseny és Galanthis elsratása az *V. és VI. helyére*. Új elem a gyűjteményt lezáró *Daphnis* c. költemény, melynek hőse mintegy a mitológia szerelemtől elsorvadó Daphnisának ellenképe: jóllehet minden nimfa utána epedezik, álmában nárcisszal és jácinttal koszorúzzák, s virágokból vetnek neki ágyat, ezt a Daphnist nem ragadja el a szerelmi szenvedély, mint a többi közönséges pástort. Egyetlen kedvtelését a vadászat jelenti, a nimfák közül csak Eutychéét méltatja némi figyelemre, aki mindenüvé hűségesen elkíséri, s természetesen nem más, mint a jószerencse allegóriája. A költemény megfejtése nem nehéz, Borso d'Este vadászat iránti rajongása közismert – ezért bukkan föl oly gyakran a ferrarai költők, így Tribachus műveiben is Diana²⁴ –, miként az is, hogy soha nem nősült meg, a hivatalos magyarázat szerint azért, hogy a legitím trónörökösök, Ercole és Sismondo, valamint Leonello fia, Sismondo helyzetét ne bonyolítsa tovább. A kompozíció kontextusában azonban ezek az életrajzi vonatkozások elveszítik jelentőségüket. Daphnis a szenvedélymentesség megtestesítőjévé válik, tökéletes ellenképévé a középpontba helyezett *IV. eklogában* föllépő tragikomikus figurának:

*Harum una Eutyche iuvenem quocumque secuta est
illius et lateri semper comes haesit amica
duxque fuit quacumque viam venando pararet
nec ferus incauto dira in discrima passu
curreret aut umeris etiam maiora subiret,
qualis formosum dea Cypris Adonin
et Phrygium qualis puerum Berecynthia mater.*
VII 36–42

Az új kompozíció – ez esetben talán megvilágítóbb erejű lehet a hipernarratíva terminus – ily módon az egyes költemények értelmezési lehetőségeit is gyökeresen megváltoztatja: a centrális helyzetű *IV. és VII. ekloga* megfeleltetése által az egész kötet mondanivalója a pusztító szerelmi szenvedély és az áldásos szenvedélymentesség oppozíciója köré szerveződik.

Mind a szerelem satirikus ábrázolásában, mind pedig a többi eklogánál csaknem háromszor terjedelmesebb és összefoglaló igényű eklogának a kötet élére való állításában befolyásolhatta Tribachust Maximianus is, a moralizáló hangvétele, satírába hajló humora és gördülékeny nyelvezete miatt a középkorban mindvégig rendkívül népszerű késő antik elégiaköltő.²⁵ A neve alatt fönmaradt gyűjtemény hat elégiát tartalmaz. A 292 soros bevezető elégiát, mely a szerelmi kalandjaira a humort sem nélkülöző, keserűséggel vegyes nosztalgiával visszaemlékező öreg elbeszélését tartalmazza, 5 rövidebb-hosszabb, de minden esetben az elsőnél lényegesen rövidebb elégia követi, melyek mintegy kibontják és részletezik az elsőben felsorolt témákat.²⁶ Föltevésünket megerősítheti a számos szövegszerű megfelelés, mely Tribachus eklogái és Maximianus elégiái között kimutatható. Talán legszebb példája ennek a *VI. eklogában* a halál által fiatalon elragadott Galanthis leírása:

*Heu, me meminisse dolori est
qualibus aspiciens me illustrabat ocellis,*

²⁴ Szép példája ennek Giovanni Pontano látogatásának leírása Diana nimfáinál Strozz *Borsias* c. eposzában (V 368 skk), ez a leírás eredetileg önálló költemény volt: *Lucilla nymppha Rechanensis, Carm. I.*

²⁵ Maximianusról legújabbán lásd *W. Chr. Schneider: Die elegischen Verse von Maximian. Eine letzte Widerrede gegen die neue christliche Zeit. Mit den Gedichten der Appendix Maximiana und der Imitatio Maximiani. Palingenesia 79. Stuttgart 2003.*

²⁶ *F. Spaltenstein: Commentaire des élégies de Maximien, Institut Suisse de Rome 1983. 68.*

*ut fulvum auratis superabat crinibus aurum
Paestanisque rosis velut aemula labra gerebat,
illius ut roseos flammabat purpura vultus
molle ebur utque etiam vincebat lactea cervix.
O teretes digitos nivibusque simillima canis
bracchia! Vix nitidis pedibus formosa Galanthis
incedens calcare solum quaque ibat et illac
lilia surgebant et regia nomina flores
vernabatque omnis circum vestigia tellus.
VI 23–35²⁷*

Maximianusi ihletésű a fiataalkori pajzán dalaira emlékező megkeseredett, vén Theradamas alakja is a *II. eklogában*, s hatása kimutatható az eszüket vesztett szerelmes ifjak lelkiállapotának realista, sőt, erősen szatirikus ábrázolásában, miként a moralizáló hangvételben, a szentenciák föltűnően gyakori alkalmazásában is.²⁸

A bukolikus költészet újbóli fölvirágzásának egyik fontos ösztönzője volt a klasszikus ókor alkotásainak mind tökéletesebb reprodukálása. Míg Petrarca még kínosan ügyelt arra, hogy az antik auctorokkal való szövegszerű hasonlóságokat elkerülje, és saját művei újraolvasásakor sürgősen megváltoztatta azon mondatokat, melyek túlságosan emlékeztettek valamely közismert antik szöveghelyre,²⁹ Tribrachusnál a Catullustól, Vergiliustól, Ovidiustól szinte változtatás nélkül átvett sorok, az olyan clausulák mint a *Berecynthia mater* (VII 42), az olyan sorok mint a *nubiferumque caput magis abdidit Appenninus* (VI 58)³⁰ nemcsak a szöveg stílusbeli megemelését szolgálják, hanem azt is bizonyítják, hogy az ifjú költő tökéletesen jártas az irodalmi hagyományban, s udvari költőként készen áll tehetségét magasabb műfajokban is próbára tenni. Gondosan ügyel arra, hogy – ismét éles ellentétben Perarca és Boccaccio pásztori költeményeivel – csak az ókori bukolika szentesítette pásztori neveket használjon (*Thyrsis, Alcon, Aegon, Theradamas*),³¹ mi több, tudatosan törekszik arra, hogy az eklogákat az antik költészetben is csak igen ritkán előforduló mitológiai nevekkal díszítse föl. Jó példa

²⁷ Vö. Maximianus I 89–98: *Candida contempsi, nisi quae suffusa rubore | vernarent propriis ora serena rosis. | hunc Venus ante alias sibi vindicat ipsa colorem, | diligit et florem Cypris ubique suum. | Aurea caesaries dimissaque lactea cervix | vultibus ingenuis visa sedere magis. | Nigra supercilia, frons libera, lumina nigra | urebant animum saepe notata meum. | Flammea dilexi modicumque tumentia labra, | quae gustata mihi basia plena darent.* Föltűnően hasonló leírás található Strozzi *Eroticon* c. elégiagyűjteményében (III 71–77) és Boiardo *V. eklogájában* (*Pastoralia* 5, 60–84). E két utóbbi szöveghelyet E. Bigi elemezte (La poesia latina di Boiardo. In: Il Boiardo e la critica contemporanea. Firenze 1970. 81–96), *Tribrachus* VI. eklogájáról azonban nem tesz említést, s arról sem, hogy mindhárom szöveg – melyek keletkezési sorrendje megint csak eldönthetetlen – *Maximianus* V. és VI. *elégiájának* azon, természetesen ovidiusi allúzióktól bőven fölhasználó leírásából építkezik, melyben az elbeszélő azt részletezi, milyen típusú nőket kedvelt ifjúkorában.

²⁸ Jó példa erre Philondas panasza a *II. eklogában* (99–112): *Non, bone Theradama, non semper nubibus aer | cingitur, haud crepitant metuenda tonitrua semper, | saepe suis vidi viduari frondibus ulmos, | vidi etiam quassas ego mox revirescere frondes; | usque licet spes in diis praesentibus usque; | non hodie annuerint esto, non crastina surdi | vota secundabunt, iterumque rogabis | pulsabisque fores, donec prece victa dehiscet | ianua, dum tandem tibi fors ridebit et ipsum | teque tuumque pecus Rex fortunaverit ille | qui vitam, qui donat opes, qui gestat in ipsis | fortunam prudens manibus vincique benignus | assuevit. Deus ille aderit, deus ille favebit; | tu modo Theradama, sperando perge precari.*

²⁹ *Quod hodiernum erat, est decima pastorii carminis egloga, cuius quadam in parte ita scripseram: „solio sublimis acerno”; postmodum vero dum relegeretur, attendi simile nimis esse virgiliano carmini; ille enim ait in septimo divini operis: „solioque invitat acerno”. Mutabis ergo et loco illius pones ita: „e sede verendus acerna”. *Fam.* 22. 2, 22. E szöveghelyet részletesen elemzi G. W. Pigman III: *Neo-Latin Imitation of the Latin Classics*. In: *Latin Poetry and the Classical Tradition. Essays in Medieval and Renaissance Literature*. Ed. by P. Goodman and O. Murray. Oxford 1990. 199–210.*

³⁰ Vö. Verg. *Aen.* VI 785–787: *qualis Berecynthia mater | invehitur curru Phrygiis turrata per urbes; Ov. Met.* II 226: *Aeriaeque Alpes et nubifer Appenninus.*

³¹ Petrarca pásztori nevei: *Silvius, Monicus, Martius, Multivolus*, hasonlóképpen Boccaccio: *Montanus, Florida, Silvius, Olympia, Appenninus*, Strozzi: *Zephyrinus, Chronidon, Albicus, Tribalus*.

erre az *I. ekloga* azon részlete, melyben a szerző alteregójaként értelmezhető Aepolus szülőföldjének nimfáihoz hasonlítja a Poeman által megénekelt Callirhoe szépségét:

*Vera loquar, Poeman, nymphas ego mille secutus
collibus in patriis Cianemque et Callianeram,
Pandrosion et quales non quivis novit amicas.
I 140–142*

E részletben a *quales non quivis novit amicas* kifejezés kettős értelmű, nem pusztán a modenai lányok szépségére utal, hanem a szerző kivételes műveltségét is megvilágítani hivatott, hiszen valóban csak kevesen ismerhetik az *Ilias* 18. énekének nimfakatalógusát, ahol Kallianeira neve előfordul, s nem mindenki emlékezik Cyane alakjára sem a *Metamorphoses* V. könyvéből.³²

Maximianus hatásának meghatározó volta azonban jól mutatja azt is, hogy a szembetűnően klasszicizáló külsőségek mellett milyen erőteljesen jelen van Tribrachus eklogáiban a középkori költői kánon. Az *I. ekloga* Callirhoe-leírása a *Metamorphoses* XIII. könyvéből Polyphemus Galateához intézett panaszát idézi föl, ám az ovidiusi hasonlatok – *maturis dulcior uvis, candidior ligustris, crudelior orba tigride* – között találunk olyat is, amely a *Vulgatából*, nevezetesen a *LVII. zsolnárból* származik (*truculentior aspide surda*),³³ míg Galanthis főtebb már említett leírása Prudentius-allúzióval fejeződik be, az *Inventor rutuli* kezdetű himnuszról a boldog lelkek táncának jelenetét idézve föl.³⁴ Tribrachus művében tehát a humanista műveltségeszmény érvényesítése mellett egyáltalán nem törekedett arra, hogy radikálisan szakítson a középkor irodalmi hagyományával, ami pedig a talán legerősebben klasszicizáló bukolikus műfaj esetében számos szerzőnél megfigyelhető. Azonban éppen e kétféle hagyomány szintézisének igénye által sikerült a pusztán reprodukív *imitatio* kereteit meghaladnia.

Tibrachus eklogái – számos más műve mellett – hamar feledésbe merültek, nyomtatásban meg sem jelentek, jóllehet hatása a kortárs latin költészetre korántsem volt jelentéktelen: nagyra becsülte a szintén modenai születésű, igen szellemes epigrammákat író Panfilo Sasso, a Mantovában működő kitűnő elégiaköltő, Marcantonio Aldegati vagy a trieszti Raffaele Zovenzoni. Valódi jelentőségét azonban kezdeményező szerepe adja, hiszen pásztori verseit néhány nála jóval kiemelkedőbb költő is utánozta. Boiardo és Strozzi mellett ezek közül a legjelentősebb alighanem a *Christianus Maroként* számon tartott Baptista Mantuanus volt, akivel Tribrachus a Gonzagák nevelőjeként, már Mantovában kerülhetett kapcsolatba. Mantuanus – számos helyen Tribrachus eklogáit imitálva – immár tudatosan törekedett a középkori és a humanista irodalmi hagyomány ötvözésére, s *Adulescentia* c. eklogagyűjteménye iskolai olvasmánnyá válva meghatározó módon befolyásolta a műfaj további alakulását.

SIMON LAJOS ZOLTÁN
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék
E-mail: simonlz@freemail.hu

³² E. Séris (Galatée chez Ange Politien: une image de mémoire de la poésie antique. BHR 62 [2000] 606) megállapítása Poliziano 8. ódája kapcsán érvényesnek tűnik Tribrachus eklogáira is: „Galatée, la nymphe fugitive, était donc déjà chez Virgile un symbole de la réminiscence poétique. Pour Politien, Galatée est plus précisément l’image de la beauté des textes passés que la poète s’efforce de rappeler à sa mémoire et de fixer dans celle des ses auditeurs.”

³³ *furor illius secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdae et obturantis aures suas, quae non exaudiet vocem incantantium...* (57, 5)

³⁴ *Illic, purpureis tecta rosariis | omnis fragrat humus, caltaque pingia | et molles violas et tenues crocos | fundit fonticulis uda fugacibus. | Illic et gracili balsama surculo | desudata fluunt, raraque cinnama | spirant, et folium, fonte quod abdito | praelambens fluvius portat in exitum. | Felices animae prata per herbida | concentu pariles suave sonantibus | hymnorum modulibus dulce canunt melos, | calcant et pedibus lilia candida. (Cath. 5, 113–124)*

Melléklet
Tribrachus eclogagyűjteményének két kompozíciója

